

Elster üzerine Ders

1. Bazı Ana Temalar

- *Normlar ve Rasyonalite*: Bireysel eylemi anlamak için—ki, bu eylem türü işbirliğine dayalı faaliyetlere bireysel katkıları da içerir, ancak, bunlarla sınırlı değildir—rasyonel karar alma nosyonundan daha fazlasına gereksinim duyarız. Rasyonel karar alma (inançların ve sonuçların tutarlılık ve devamlılık açısından belirli asgari koşulları karşıladıkları varsayıldığında) bir fâilin inançları ve sonuçlar sıralamasıyla belirlenen, beklenen sonuçlar arasından en iyilerini verecek eylemi seçmekle alâkalıdır. Buradaki ana fikir, bireylerin içerisinde buldukları koşullara göre nasıl davranacakları konusunda hemen hemen kesin direktifler sunan, bu anlamda, davranışlara kılavuzluk eden standartlar olarak tanımlanan normlara da uyuyor olduklarıdır. Normlar sadece, yapıp etmelerde örneklenen davranış örüntüleri değildir. Kilisede şapka çıkarılması, ibadethanelerde erkeklerin başlarını örtmeleri bu anlamda normdur. Öte yandan, yağmur yağdığına şemsiyeleri açmak, her ne kadar diğer örnekler kadar davranışta regülerliği temsil ediyor olsa da, norm değildir. Bir normun temel özelliği, eylemi değerlendirmek ve eyleme yön vermek için, söz konusu eylemin sonuçlarına bakmadan, standart koymasıdır. Bununla ilgili ilginç bir soru sorulabilir: Neden bir eylem belirli özelliklere sahip olduğu için sonuçlarına bakmadan belirli bir şekilde eylememiz için nedenlerimiz olduğunu düşünürüz? Öte yandan, açıklaması ne olursa olsun normların uygulamaya dönük düşüncenin önemli öğeleri olduklarını söylemek mümkün.
- *Normlar ve Açıklama*: Elster, normların—norm-güdümlü davranışın—öneminin altını çizmek için Bull'un uluslararası siyaset, Allison/Zeikow'un dış politikada örgütlerin rolleri ve Rawls'un, üyelerinin hakkaniyet üzerine kurulu bir adalet anlayışına sahip oldukları toplum anlamında düzenli bir toplum—üyelerinin sadece rasyonel değil aynı zamanda, Rawls'un ifadesiyle makûl oldukları bir toplum—üzerine geliştirdikleri argümanların mikro-temellerini sunar. Bu görüşlerin hepsi normların sadece davranışlarda düzenlilikler ya da davranışları iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış diye değerlendirmek için standartlar anlamına gelmediklerini kabul eder. Buna göre, sadece bir yargıcın gözünden değil aynı zamanda uygulama açısından da önemlidirler: Fâiller normları içselleştirirler ve böylelikle söz konusu normlar fâillerin davranışlarını—fâillerin eylemleri, duyguları (suçluluk, normları ihlâl etmekten duyulan utanç, normlara uymakla duyulan gurur), (başkalarının davranışları hakkında hem içsel hem de ifade edilen) yargıları— açıklamakta (bir ölçüde) yardımcı olurlar.
- *Keyifli Olmayan, Naif Bir Anlatı*: Normların davranışları açıklayan unsurlardan olduğu gerçeğinden—bunun gerçek olduğunu varsaydığımızda—yola çıktığımızda, insanların—normlara uydukları için— daha takdire şayan ya da sorunları çözmekte daha başarılı ya da normlara uymadıkları takdirde olacaklarından daha işbirliğine yatkın olduklarına dair bir sonuca varamayız. Norm-güdümlü davranış, söz

konusu davranışın muhtemel sonuçları itibariyle değil, içerisinde bulunduğumuz durumun belirli özelliklerini göz önüne alarak nasıl eylememiz gerektiği konusunda direktifler sunan kurallar ve standartlara göre eyleme meselesidir. Ancak, norma uymanın takdire şayan ya da bazı yönlerden arzu edilebilir olup olmadığı, ya da işbirliği için iyi olup olmadığı, davranışın norm-güdümlü olmasına değil, normların içeriğine bağlıdır. Hakareti, bağışlayıcı olmayan kısasla tazmin etme normunu ele alalım: Bu norm (normun yaygın olduğu bir topluluğa dayatılacak maliyetlerden dolayı) hakaret ihtimalini azaltabilir; fakat ilk hakaret olduğu andan itibaren işbirliği ihtimalini de azaltır ve hattâ ilk hakaret etkisini arttırabilir de: Bağışlayıcı olmayan kısasla karşılaşacağımın bilgisiyyle olabildiğince şiddetle hakaret edebilirim. Öte yandan, bağışlama normunun, işbirliğinin yeniden kurulması açısından etkili olması mümkün olsa da, aynı norm işbirliğine kapalılığı da davet edebilir (mümkün kılabilir?) Burada önemli olan, normun davranış üzerinde gerçekten etkili olduğu—davranışın normlara dayanılarak açıklanabileceği—teziyle insanların iyi ahlâklı ve doğuştan işbirliğine eğilimli oldukları tezi arasında ayırım yapmamız gerektiğidir. Normların—bireylerin ya da grupların ya da devletlerin davranışları üzerinde— gerçek ve bağımsız etkiye sahip oldukları fikri, işbirliği ya da adaletle ilgili ihtimaller açısından naif bir optimizmle yüklü bir görüşü hiç bir şekilde önermez. Bu noktada, Bull'un uluslararası toplum içine gömülü olmakla paylaşılan çıkarlar ve normlar anlayışına sahip devletlerin acımasız olmaya daha az eğilimli oldukları, ancak, bunun, sadece devletlerin norm-güdümlü davranmalarından değil, söz konusu davranışı diğer devletlerin de kabul ettiği zeminlerde gerekçelendirmeyi gerektiren daha geniş normdan kaynaklandığı yönündeki, Grotiuscu uluslararası siyaset yaklaşımını hatırlamakta fayda var.

2. Elster'in Yaklaşımında Bazı Ana Fikirler

- **Düzen:** Düzenle ilgili iki boyuttan bahsedebiliriz: Davranışın öngörülebilirliği ve işbirliği.

Normlar, her iki boyutla da bağıntılıdır:

- (i) Öngörülebilirlik: (a) Bir kişinin, rasyonel olduğu bilgisine sahip olduğunda, ne yapacağını tahmin etmek mümkün olmayabilir. Rasyonalite, dengede olma hâlini imliyorsa ve birden fazla denge olma hâli varsa bu hâllerden birini seçmemiz gerekir. Yanı sıra, paylaşılan normlar bazı hâlleri desteklemeyebilirler: Örneğin, Cinsiyetler Savaşı'nda¹ bir uyum normu. (b) Rasyonel fâilin nasıl davranacağını anlamak için geriye dönük tümevarımın kullanılmasıyla ilgili bilmece. Bir yanda, geriye dönük tümevarımı, rasyonel fâilin nasıl davranacağını öngörmek için kullanırız; ancak, bu kullanımın geçerli olup olmadığından emin değiliz. Zira, bu yöntemi kullanmanın (rasyonalitenin bir fâili belirli bir şekilde davranmaya yönlendirdiği) sonucuyla bizâtihi kullanmak arasında, bir kişi irrasyonel bir şekilde hareket ettiğinde ne olduğunu anlamamızı gerektiren bir gerilim vardır.

¹ Cinsiyetler Savaşı (*Battle of Sexes*) oyun teorisi içerisinde yer alan, iki aktörlü koordinasyon oyunudur (ç.n.).

- (ii) İşbirliği: Burada, insanlar herkesin durumunu iyileştirecek şekilde hareket ettiklerinde düzenin olduğundan bahsediyoruz. Fakat, rasyonel fâillerin, iki durum söz konusu olduğunda böyle bir işbirliğine girip girmeyecekleri konusunda sorular var: (a) Oy verme, vergi yükümlülüklerini yerine getirme, örgüt üyeliği, örgütlü direniş gibi, fâilin karşılması gereken maliyetlerin faydayı aştığı, ancak, fâilin davranışlarının diğerlerine fayda (yan etkiler ve yardım) sağladığı durumlar. Bu durumlarda, faydanın boyutları belirleyici olmamalı. Zira, fâil, faydanın sağlanma ihtimali üzerinde bireysel olarak bir fark yaratamaz. (b) İşbirliğinin çıktılarını dağıtmanın bir çok farklı yolu ve en iyi yolun hangisi olduğu konusunda anlaşmazlık varken yaşanabilecek olan pazarlık sorunları. Bu konuda, rasyonel pazarlıkçıların hangi düzlemde anlaşacakları sorusuna kesin bir yanıt değil, işbirliğini sağlayabilmek için bir karara varmamız gerekir. Normlar, bir kez daha, pazarlık sorununu çözmek ve böylelikle işbirliğini geliştirmek açısından faydalı *olabilirler*. Bu durumda, Rawls'un başlangıç durumundan yola çıkarak geliştirdiği argümanı ele alacak olursak: Rasyonel tarafların belirlediği ilkeler üzerinde anlaşacaklarını ileri sürer. Ancak, bu iddianın makûllüğü—makûl olduğu ölçüde—cehalet perdesinde ifade edilen normatif hakkaniyet nosyonlarına dayanır. Dahası, anlaşmazlık çıkarlar ve normlar için de geçerli olduğu ve normlara başvurmak anlaşmazlığı çözmek yerine derinleştirebileceği (örneğin, statükonun, pazarlık süreciyle alâkası ne olabilir?) için normlara başvurmanın [faydalı olacağını değil] “faydalı olabileceği”ni düşünüyorum.

• **Toplumsal Normlar:**

- (i) Norm örnekleri: (a) Temel Kurallar: Bireysel seçim normları. Söz gelimi, adım atmadan önce tart; bugünkü tavuk yarınki kazdan iyidir; beleş atın dişine bakılmaz; görünüşe aldanma. (b) Örgüt kodları, SİPler². (c) Ahlâkî olması özellikle gerekmeyen İyi Huy, terbiyeli ve şerefli davranış normları: Kaba olma; onurunu koru; yabancılara nazik davran; diğerleri seviyelerini düşürse bile sen seviyeni düşürme; yere sağlam bas; dürüst ol. (d) Adab-ı muaşeret normları. (e) Ahlâki normlar: aldatma, çalma, yalan söyleme, tutamayacağın sözler verme; en azından taşıyamayacağın kadar yük getirmeyeceği zaman ihtiyacı olanlara yardım et; fayda üretiminde, en azından başkaları, toplumsal bir değere katkı yapmak için kendi davranışlarını kısıtlayarak paylarına düşeni yaptıklarında, sen de payına düşeni yap (hakkaniyet); ortaya çıkacak sonuçlar dolayısıyla, diğerlerinin, nasıl davrandıklarına bakmadan, davranmalarını istediğin gibi davran (gündelik Kantçılık).
- (ii) Şimdi, bu sonuncu norm örneği sonuca yönelik görünebilir; ama öyle değil. Kantçı bir örneği ele alalım: Yardımınıza ihtiyaç

² Standart İşleyiş Prosedürleri (*Standard Operating Procedures*)

duyan birini görüyorsunuz. Zaman ve kaynaklar açısından maliyeti fazla olmasa da yardım etmeye niyetiniz yok. Aslında, davranışınız için maksiminiz ya da kuralınız var: “Her kişi kendisi için, Tanrı hepimiz için.” Rasyonel olduğunuz için yardım etmemenin sağduyulu bir davranış olduğundan emin olmak istiyorsunuz—herhangi biri, gelecekteki çıkarlarınızı kötü etkileyecek şekilde sizi mendebur addedecek mi? Fakat yardım etmemekle durumunuzun kötüleşmeyeceğinden emin olduğunuzu farz edin. Yine de, şu soruyla meşgul olmaya devam edersiniz: Bu doğru mu? Ve Kant bu soruya başka bir soruyla yanıt vermemizi önerir: Eyleminin maksimini (“Her kişi kendisi için, Tanrı hepimiz için”) evrensel bir kanun olarak görmek ister miyim? Diğer bir ifadeyle, yasalar gereği herkesin benim maksimim doğrultusunda eylediği bir dünyada yaşamak ister miyim? İstemezsem, kendi maksimim doğrultusunda hareket etmemem ve yardım etmem gerekir. Şimdi, herkesin benim maksimim doğrultusunda hareket ettiği, diğerlerine sadece kendi faydalarına olduğu zaman yardım ettikleri bir dünya istemekte bir sorun olabilir mi? Kant’a göre böyle bir dünya istemekte bir sorun var. Zira, böyle bir dünyayı istemekle, diğerleri yardım etmeyi sağduyulu bulmadıkları takdirde ihtiyaç duyduğum yardımı alma beklentisine sahip olamayacağım bir sistemi istemiş oluyorum. Öyleyse, bir yandan, gerçekten ihtiyaç duyduğumda (sadece diğerleri yardım etmeyi uygun bulduklarında değil) yardım almak istiyorum; fakat aynı zamanda, sağduyulu davranmak dışında hiç kimsenin başkalarına yardım etmemesini istiyorum. Diğer bir ifadeyle, istediğim yardıma güvenilemeyecek bir dünya istiyorum. Şimdi, bu, sonuca yönelik görünebilir; ama öyle değil: Yardım etmenizin nedeni, yardım ettiğiniz takdirde yardım almanız ihtimalinin yükseleceğini düşünmeniz değil, kendinize özel bir imtiyaz tanımanızın yanlış olduğunuzu düşünmeniz. Zira, bu, Kantçı düşüncenin doğasında var; neden sihirli düşünme biçimine dayandığını görmek zor: Nedensel ve tanıya dayalı düşünmenin bir karmaşası. Kantçı, doğru hareket etmesinin başkalarının da aynı şekilde hareket etmelerine neden olacağını düşünmez. Ona göre, başkalarının davranmasını istediğim gibi davranmam doğru davranış biçimidir.

- (iii) Normların Özellikleri: (a) Her kategorideki *normlar* oluşumları itibariyle sonuca yönelik (ya da işlevsel) değildirler. Diğer bir ifadeyle, normlar kendi içlerinde bizleri arzu edilebilir sonuçları üretecek (ya da arzu edilebilir sonuç beklentisini makûl kılacak) faaliyetlere sevkmezler. Daha ziyade, yapmamız gereken bazı şeyler olduğunu belirtirler. Normları, karakteristik olarak sonuca yönelik olmamakla nitelerken, amacım, normlara uymanın arkasında yatan karakteristik motivasyonlarla ya da bu uyumun desteklenmesinde kullanılabilecek gerekçelendirmelerle ilgili herhangi bir şey söylemek değil. Böylece, sonuca yönelik olmayan bir yapıya sahip bir norma uymamı sağlayan itkiler sonuçla ilgili olabilirler

(dürüstlük normlarına uyarım, zira, daha fazla para kazanma beklentisi içerisindeyimdir, ya da yakalanmaktan korkuyorumdur). Elster'in da belirttiği gibi, bunlar, çıktıya yönelik değiller: Fakat gelecekle ilgili beklentilerden ziyade geçmiş tarafından yönlendirilmeleri gerektiğini söylemek de yanlış olur (sahte vaatlerde bulunmayı yasaklayan normlar geçmişe dayanmazlar). Yanı sıra —Elster'in önerdiği gibi— zorunluluklar ya da yasaklar ihtiva etmeleri gerekmez. Örneğin, iyi karakter standartları ve tahmini kurallar böyledir; yine statü normları da böyledir. (b) Normlar uygulamaya yöneliktir. Diğer bir ifadeyle, davranışlara ve başkalarının davranışlarını yargılamaya kılavuzluk etmek için standartlar sunarlar. (c) Normlar tekçil değillerdir: Her davranış örneği için belirli bir davranış seyrine karşılık gelen çeşitli normlar vardır ve bu normların her biri tam anlamıyla kesin olmayabilir. Söz gelimi, hem dürüst olmam gerektiğini hem de bir şapkasını beğenip beğenmediğimi soran bir yabancıya karşı nazik olmam gerektiğini düşünebilirim; ya da hem geçmişimi kurcalamamam hem de ailemin şerefini korumam gerektiğini düşünebilirim.

(iv) Toplumsal Normlar'ın belirleyici iki niteliği vardır: (i) Bir grubun üyeleri tarafından paylaşılırlar ve (ii) Grup üyelerinin onayı ya da reddiyle temin edilirler. Bu koşullar hem kafa karıştırıcı hem de alâkasız gibi görünebilirler. Kafa karıştırıcılar, zira Elster'in kolektif eylem anlatısında başvurduğu normlar—hakkaniyet (karşılıklık) ve gündelik Kantçılık normları— toplumsal normlar değildir. Gündelik Kantçılığı ele alın: Bu, kolektif eylemle ilgili olarak, bazı kişilerin sırf herkesin katkısının sonucunun iyi olduğunu düşündükleri için diğerlerinin katkılarını hesaba katmadan girişimde bulunmaya hazır olmalarına bağlı olarak ortaya çıkan kolektif eylemle ilgili sorunların çözümü açısından önemli olsa da, yaygın bir norm değildir. Dahası, süreğenliği sağlanamaz. Aslında, gündelik Kantçı, fanatik ve grup tarafından kısıtlanması gereken biri olarak görülebilir. Herkesin yapması gerektiğini düşündüklerini yapmaya hazır olan bir kaç gündelik Kantçı'nın etrafta olmasının gruba fayda sağlayacağı inkâr edilemez.

3. (Toplumsal) Normların Gerçekliği ve Özerkliği

- *Statü*. Normların “statüsü”nün kabaca ne anlama geldiğine dair iki soru: (1) Gerçeklik: İnsanları normlara uymaları için motive eden, gerçekten, öz-çıkarları ya da sonuçlarla ilgili olarak başka amaçları mıdır; yoksa normların akıl üzerinde başka tür bağımsız bir hâkimiyet kurduklarından bahsetmek mümkün müdür? (2) Normlar, bireyler ya da gruplar için yol açtıkları faydalı sonuçlarla açıklanır mı? Bir grup içerisindeki herhangi bir normun varlığını, normlar sonuca yönelik olmasalar da, bu sonuçlara bakarak açıklayabilir miyiz? Burada odaklanılan nokta normların gerçekliğidir.

- Normların Belirsizliđi? Normlar, en azından iki biçimde yontulabilirler ve kişiler bunu kendi azami çıkarlarını gerçekleştirebilmek için yapıyor olabilirler: (1) Bireysel normlar tam anlamıyla kesin bir içeriğe sahip olmazlar. Bu durumda, bana getireceği yük aşırı olmadığı takdirde, ihtiyacı olanlara yardım etmem gerektiğini düşünüyorsam, insanları muhtemel yüklerin çok fazla olduğuna ikna etmek için her zaman bir yol bulabilirim. (2) Normlar tekçil olmadıkları için kendi çıkarlarıma hizmet edecek şekilde davranmamı sağlayacak bir norm bulabilirim. Bu görüşler itibariyle, normlar hiçbir şekilde kısıtlayıcı değillerdir. Bunun nedeni insanların normları ihlâl etmesi değil, (belirsizlikleri göz önüne alındığında) kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için yapıp ettiklerini kısıtlamadan, normlara uymak için her zaman bir yol bulabilecek olmanızdır.
- Normlara Şüphlele Yaklaşmanın Karşısında Durmak için Nedenler: (1) Bazı normlar söz konusu olduğunda öz-çıkarcın nasıl işleyebileceğini görmek zorlaşır: Riskler ne kadar büyük olursa olsun katılımın olduğu durumlarda öz-çıkarcı temelli makûl bir argümanın olmadığı siyasal katılım normları. (2) Hiç kimsenin normlara önem vermediği durumlarda kişinin kendisini normlara uyan biri olarak tanıtmak için bir nedeni kalmaz. Bu noktanın ikna ediciliği şüpheli: Kişi, normlara nasıl saygı gösterileceğini bilmeyen insanlara karşı güvensizlik duyabilir (yetersizliğin genelleştiğini gösterir). (3) Devamlılığa ihtiyaç duyulması: Normlara bazı durumlarda başvurup, diğer bazı durumlarda başvurmamak, normları yontmamızı engeller. Buradaki tespit doğru görünüyor; ancak, normların gerçekliğiyle alâkalı değil. Zira, gerçeklik yerine, normların insanları kendiliğinden uymaya motive etmeseler bile, insanların neden normlara uyma baskısı altında olabileceklerini gösteriyor. (4) Normların repertuarının sınırlı olması. Bu, öz-çıkarcınıza uyacak bir norm bulamama ihtimaliniz olduğu anlamına geliyor. Diyelim ki, bu doğru: Norma şüphlele yaklaşanlar normların belirsizliğinin ölçüsü hakkında yanılıyorlar. Yine de, buradaki meselenin konuyla ilgisi kesin değil. Sadece, bireylerden normlara belirli bir ölçüde uymalarını bekleyebilirken, diğerlerine, normlara uymamızı daha önce bahsedilen nedenlerden birine bağlı olarak açıklamamızın nedenlerini gösterebilir.